

Ірина ПЛАВУЦЬКА

© 2005

**ПРОБЛЕМА ТЕККЕРЕЇВСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ САТИРИ
І ГУМОРУ У ЦИКЛІ ЛЕКЦІЙ
“АНГЛІЙСЬКІ ГУМОРИСТИ XVIII СТ.”**

Вільям Мейкпіс Теккерей належить до реєстру найбільш монументальних постатей світової літератури. Він зазнав слави передусім як один з корифеїв літератури європейського реалізму. При цьому, успадкувавши і творчо розвинувши традиції англійської сатири попередніх епох (Дж. Беньяна, Дж. Свіфта, Г. Філдінга, Дж. Байрона), він виступив засновником того різновиду реалістичної літератури, в якому важливу ідейно-естетичну роль відіграють *сатира* і *гротеск* [2, 130], за допомогою яких письменник викривав внутрішні суперечності англійського суспільства вікторіанської доби, його морально-етичні та соціальні вади.

Значення Теккерей як „найкрупнішого сатирика світової літератури” [1, 6] неодноразово відзначалось дослідниками. Зокрема, В. Івашева, автор першої у східнослов'янському літературознавстві монографії про творчість цього англійського письменника¹ підкреслювала, що „як сатирик Теккерей може бути співставлений лише зі Свіфтом, Батлером та Шоу в Англії, Рабле у Франції, Гете і Гейне в Німеччині і Салтиковим-Щедріним у Росії” [1, 6]. Таку ж високу оцінку досягнень Теккерей-сатирика давав й І.Медянець: „Сатирична література Англії збагатилася світовою сатиру двома крупними іменами, чия сатирична творчість з повним правом може бути віднесена до кращих зразків <...>. Це Джонатан Свіфт і В. Теккерей” [4, 6]². Цей перелік імен і висловлювань можна було б значно продовжити.

На сьогоднішній день наукова теккерейана нараховує не одну сотню позицій і представлена іменами та працями таких дослідників як Т.Е. Крісп, В.Роскоу, І. Тен, Р.Е. Колбі, Р. ля Верньї, Дж. МакМастер, Гордон Н. Рей, Д. Сазерленд, Д. Сейнстбері; на теренах східнослов'янського теккерейознавства – М.П. Алексеєва, О.О. Анікста, Т.Н. Глебової, В.С. Довгопол, Н.А. Егунової, А.А. Єлістратової, В.В. Івашевої, Є.І. Клименко, І.П. Медянцева, Н.Г. Михальської, Ф.Г. Овчинникової, А.М. Сохань, М.Л. Селіверстова, А.В. Чічеріна, Д.С. Яхонтової та ін. Однак, ретельно простежуючи життєвий і творчий шлях Теккерей, вивчаючи еволюцію його творчого методу, жанрову природу його творів, письменницьку майстерність, і, при цьому, щоразу *констатуючи сатиру* як *основний модус* його творчості, дослідники практично не торкаються теоретичних аспектів творчості письменника, зокрема, його поглядів на сутність і завдання сатири.

На жаль, письменник не залишив по собі жодного літературного маніфесту, в якому його естетичні погляди та мистецькі принципи були б викладені *систематично*. Міркування Теккерей щодо цього, у тому числі й стосовно призначення і специфіки сатиричного відображення світу „розпорошені” у думках, які письменник висловлював у поле-

1 Івашева В.В. Теккерей-сатирик. - М., 1958.

2 Усі переклади з російської здійснені автором статті

міці з літературними супротивниками, у численних пародіях, нарисах, листах, художніх творах.

Тому в межах даного наукового викладу ми поставили собі за *мету* узагальнити погляди Теккерея на гумор і сатиру, торкнувшись, зокрема, тих аспектів цієї проблеми, які знайшли своє відображення у циклі його публічних лекцій, виданих згодом окремим виданням під загальною назвою „Англійські гумористи XVIII ст.”

Актуальність такого підходу до перегляду літературно-критичної спадщини великого англійського сатирика обумовлена й тим потужним впливом, який твори Теккерея (особливо романи і передусім „Ярмарок Суети”) мали на культурну свідомість епохи і творче мислення окремих письменників, у тому числі й таких як Ф. Достоевський, М. Салтиков-Щедрін, Л. Толстой, з художніми надбаннями яких – завдяки єдності геополітичного простору та спільності історико-культурних колізій України та Росії – була пов’язана й вітчизняна література.

Отже, лекції читалися щочетверга з 22 травня по 3 червня 1851 року у лондонському залі „Whillis Rooms” для вузької аудиторії, що складалася зі столичної інтелігенції та аристократії. Після Лондону Теккерей прочитав цей цикл у низці інших великих англійських міст, а 1852 року отримав запрошення виступити з ними у Сполучених Штатах. Варто принагідно зауважити: ці лекції виявились настільки популярними, що після них, - як відзначили книговидавці, - різко зріс попит на твори англійських письменників XVIII ст.

Цикл складається з шести лекцій, в яких Теккерей у відповідності до послідовності історико-літературного процесу подає портрети представників англійської літератури XVIII ст., починаючи з діяча доби раннього Просвітництва Джонатана Свіфта і завершуючи митцями епохи сентименталізму і передромантизму – Лоренсом Стерном та Олівером Голдсмітом. Ці літературно-біографічні нариси мають не лише історико-літературне значення, яке полягає передусім у тому, що вони містять тонкі спостереження великого знавця літератури XVIII ст., яку їх автор „знав чудово і до якої завжди виявляв особливу увагу” [1, с. 295]. Ці лекції цікаві й у сенсі *теоретико-літературного*, оскільки містять міркування видатного письменника про зміст і призначення різних видів комічного.

Щоб краще усвідомити значення „Англійських гумористів” у творчому доробку Теккерея, варто торкнутись деяких аспектів історії розвитку сатиричного напрямку в літературі Великої Британії. Основоположним для нас у цьому сенсі є твердження Хью Вокера про те, що сатира була справді головним „річищем” англійської літератури [8, р. VII].

Становлення сатири в англійській літературі фахівці пов’язують з ранніми (XII ст.) виступами середньовічних поетів, які висловлювали своє критичне ставлення до феодальної аристократії, королівської влади та духовенства. Пафос сатиричного викриття, ідея покарання зла та моральних і соціальних вад властиві для алегоричних образів і картин у творах Вільяма Ленгледа („The Vision of Peter the Plowman”, 1362) та Джона Беньяна („The Pilgrim’s Progress”, 1678 – 1684). Важливу роль у формуванні сатиричного напрямку в англійській літературі відіграє й сатирична література доби Просвітництва, передусім твори Джонатана Свіфта та Генрі Філдінга, останнього з яких Теккерей вважав засновником справді *соціального* роману, що протиставлявся автором „Ярмарку Суети” програмі побутописання (ці принципи досить широко використовувались представниками так званої „нюгетської школи”). Однак провідна роль у розвитку англійської сатири належить XIX ст.

Враховуючи специфіку об’єктів сатиричного викриття, прийоми і засоби створення сатиричного образу, питому вагу сатири в загальній художній структурі творів, І. Медянець у своїй монографії „Английская сатира

XIX в. (типология и традиции)” (Ярославль, 1974) вирізняє *три етапи* у розвитку англійської сатири.

Перший з них, за твердженням дослідника, охоплює три десятиліття на початку XIX ст. і представлений творами прогресивних романтиків, у першу чергу Байрона і Шеллі, а також творами письменників чартистського руху. Тому І. Медянець визначає цей етап як *романтичний*.

Другий етап на шляху розвитку англійської сатири XIX ст., який І. Медянець називає *реалістичним*, ототожнюється, головним чином, із творчістю В. Теккерея, хоча вона - „ як *виключне* явище у сатиричній літературі цього періоду”³ [3, 25] - доповнюється творами Чарльза Дікенса, Елізабет Гаскел, Джорджа Еліота, Мередіта, Едв. Дженкінса, Джона Раскіна, що „ несуть у собі *деякі* риси сатири”, її „ специфічних прийомів і засобів” [3, 25].

І, нарешті, *третій* етап англійської сатири XIX ст., позначений, на думку І. Медянцева, „ дивовижним поєднанням реалістичних і фантастичних елементів” [3, 26] (твори Самюеля Батлера, Моріса, Герберта Велса та ін.), що й визначило пріоритетний напрям усього етапу.

У цій парадигмі творчість В. Теккерея становить не лише *основний* зміст другого етапу розвитку англійської сатири XIX ст., що продовжувала традиції як романтичної (Байрон, Шеллі), так і просвітницької сатири (Свіфт, Філдінг). Презентуючи собою *нові, оригінальні* грані сатиричної літератури Англії, „ творчість Теккерея-сатирика, - за справедливим твердженням І. Медянцева, - є *вершиною* англійської сатиричної літератури XIX ст.” [3, 25]. При цьому слід також наголосити, що, на відміну від найближчих сучасників В. Теккерея на ниві сатиричного способу відображення життя – Байрона, Шеллі, Дікенса, - у творчості яких сатира становила *лише одну із ідейно-емоційних домінант* і носила *дискретний* характер, сатирико-гумористичне начало було відмінною особливістю і фактично *константою* творчої манери Теккерея від *самого початку* його літературної діяльності, що яскраво оприявилось вже у ранній прозі письменника – не лише в літературно-критичних статтях та пародіях, але й у сатиричних повістях, які – під різними псевдонімами – друкувалися у „ Фрезерс мегезін” та „ Панчі” і з яких, власне, і розпочався шлях нікому не відомого автора до вершин світової слави: „ Записки Жовтоплюша” (1837-1840), „ Фатальні чоботи” (1839), „ Щоденник Кокса” (1840), „ У шляхетній родині” (1840), „ Кетрін” (1838-1840), „ Історія Самюеля Тітмарша і знаменитого діаманту Хоггарті” (1841). Уже в цих творах, широко використовуючи гіперболу, образи, що видимо тяжіють до гротеску, „ значущі” прізвища як засоби сатиричної типізації, Теккерей, розвиваючись у рідчизні „ загальної для англійського роману XIX ст. *етичної* традиції” [2, 132], намагається викривати снобізм, прагнення до накопичення, аморальність та безпринципність як типові риси сучасного йому суспільства.

Ці тенденції, що, взяті на загал, окреслюють у головних контурах той соціально-етичний простір, який зазнає свого повномасштабного освоєння у подальшій літературній діяльності Теккерея, поглиблюються, набирають сили і виразності у творах письменника 1840-х років, на які (роки) – за загальним визнанням фахівців – припадає пік його сатиричної творчості. У цей період побачили світ такі програмні твори Теккерея як цикл нарисів „ Англійські сноби в зображенні одного з них” (друкувались у журналі „Панч” між лютом 1846 та лютом 1847р. і згодом були перейменовані у „Книгу снобів”) та роман „Ярмарок Суети” (1848), який справедливо вважається найвищим злетом його сатиричної майстерності. У цих творах Теккерей піддавав ніщивній критиці сучасне йому суспільство, точно слідуючи за Природою та правдою життя, за допомогою іронії та гротеску викривав такі морально-етичні вади його (суспільства) представників як феодальні привілеї знаті, схиляння перед титулами, лицемірство, чванливість, розбещеність.

Однак цикл лекцій „Англійські гумористи XVIII ст.” був створений, як уже відзначалося, на початку 1850-х років, коли, за загальним визнанням біографів та літературознавців, у творчій свідомості та естетичних поглядах письменника відбувались відчутні

3 Тут і далі усі виділення в авторських текстах зроблені нами – І. П.

зміни, своєрідна “переоцінка цінностей”, певне “примирення” з дійсністю, обумовлене, серед інших чинників, і спадом чартистського руху, „ компромісним”, мирним характером розвитку буржуазного суспільства в Англії [5, т.7, с.761]. Це “примирення” проявляється передусім у затуханні “наступального пафосу” (В.Івашева) у творах, що були написані у другий період творчості письменника (після “Ярмарку Суети”), та особливостях **розуміння** Теккереем **змісту та призначення сатири**.

У “Лекції першій”, присвяченій творчості Свіфта, Теккерей, перш ніж розпочати оповідь про життя „ Дублінського декана”, пише: „ Якби Гумор зводився лише до сміху, ви навряд чи відчували б до письменника-гумориста більше цікавості, ніж до особистого життя бідлаха Арлекіна <...>. Письменник-гуморист намагається пробуджувати і спрямовувати у належному напрямку в людях любов, милосердя, доброту, зневагу до брехні, ошуканства, співчуття до слабких, бідних, пригнічених і нещасних. У міру своїх сил та можливостей він відгукується чи не на усі вчинки й почуття людського життя. Він, так би мовити, бере на себе роль **проповідника на щодень**” [5, т.7, с. 508].

В цьому сенсі слід відзначити, що поняття сатири як специфічної форми комічного у літературі і мистецтві давно вже встоялося і чітко відмежовується від поняття гумору, яке використовує Теккерей і яке означає, по суті, заперечення **часткового, другорядного** у явищах і характерах, у той час як сатира є **запереченням загального**, головного [6, с. 388]. „ Гумор – як твердить теоретики літератури, - найчастіше зберігає реальні контури зображуваних явищ, оскільки показує як негативні лише **часткові** його недоліки. Сатира ж, **заперечуючи явище у основних його особливостях** і підкреслюючи їх неповноцінність за допомогою різкого їх **перебільшення**, <...> йде по лінії порушення звичайних, реальних форм явища, для того, щоб довести до максимальної різкості уяву про їх **неповноцінність**, тому вона тяжіє до умовності, гротеску, фантастичності, до **виключних** характерів і подій, завдяки яким вона може особливо чітко показати їх алогізм, **невідповідність** життя з метою” (курсив усюди наш – І. П.) [6, 388]. „Сатира спрямована проти **потворного, неприйняттого** в житті” [6, 399] – „брехні”, „ошуканства” тощо. Таким чином, наведений вислів промовисто свідчить про те, що Теккерей, подаючи таке своєрідне розуміння гумору, фактично не проводить межі між гумором і сатирою, змішує ці два поняття, як неодноразово зауважували деякі дослідники.

Така специфічна тенденція до „ взаємозаміщення” у естетичній свідомості Теккерее другого періоду творчості понять гумору і сатири як двох можливих форм комічного яскраво проявляється й у провідному концепті назви циклу – „Англійські **гумористи** XVIII ст.”, об’єднуючи в його рамках (навіть чи правомірно) таких різножанрових і різностильових письменників як Свіфт і Голдсміт, Конгрів і Стерн і т.д.

Про відхід Теккерее з позицій різко сатиричного неприймання дійсності у „ Англійських гумористах” свідчить і специфічна оцінка творчості окремих письменників, характер переосмислення їх творчого доробку.

Зокрема, це стосується Джонатана Свіфта. В одній з своїх ранніх повістей - „Кетрін” (1838-1840 р.), полемізуючи з Діккенсом й утверджуючи думку про те, що роман – це не лише правдива, але й **сатирична** історія суспільства, Теккерей – як „ сатирик-мораліст” - фактично схвалював застосування тих художніх прийомів (фантастика, гротеск, гіперболізація, алегорія тощо), які були властивими, зокрема, для творів **Свіфта**, а також „Історії Джонатана Вайлда” Генрі Філдінга. Однак у „Гумористах” він істотно переглядає своє ставлення до автора „ Гуллівера”. Визнаючи „ могутній геній” і титанізм літературного обдарування Свіфта („Він бачиться мені таким величним, що його падіння дорівнює для мене руйнації цілої імперії” [5, т.7, с.544]), Теккерей, однак, не приймає його безкомпромісної, нищівної критики на адресу англійського суспільства, - того, що ще недавно було притаманним і для його власних творів⁴. Автор „Ярмарку Суети” змало-

4 Зокрема, в одному з листів до матері від 1847 року він достатньо відверто оголював сатиричний підтекст назви роману „ Ярмарок Суети” й ідейної концепції твору загалом:

вує творця „Гулівера” як жовчного мізантропа, скептика, честолюбця, егоїста, „чудовисько, що без перестану верещить і скрегоче зубами, вивергаючи прокляття на голову людства, - розбиваючи щент благопристойність, нехтуючи будь-яким почуттям чоловічої гідності та сорому, відразливе у словах, мерзенне у думках, несамовите, скажене, непристойне”⁵ [6].

Ще один помітний крок у напрямку підміни поняття сатири поняттям гумору робить Теккерей і у нарисі про Філдінга. Оцінюючи літературну діяльність письменника, на творах якого він сам навчався сатиричної

майстерності, Теккерей дорікає авторові „Тома Джонса” за певний, так би мовити, натуралізм, моральну „нерозбірливість, надмірну прямоту та правдивість у зображенні життя”: „Признатися, скатертина могла б бути чистіша, а застілля та його учасники, дійсно, навряд чи можуть відповідати шляхетному смакові” і т. ін.

Таким чином, підсумовуючи наведені спостереження, можна зробити висновок, що оцінки і міркування, викладені у циклі лекцій „Англійські гумористи XVIII ст.”, яскраво відбивають ідейно-естетичну еволюцію Вільяма Теккерей у другий період своєї творчості, а саме: певне „примирення” письменника з соціальною дійсністю, втрату гостроти сатиричного викриття негативних явищ життя, відмову від активного використання таких традиційних прийомів сатири як алегорія, гротеск, гіпербола і, врешті, підміну поняття сатири поняттям гумору, що відбувалася у цей час у творчій свідомості творця „Ярмарку Суєти”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Івашева В.В. Теккерей-сатирик. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1958.
2. История всемирной литературы: в 9 т. – Т. 7.- М.: Наука, 1991.
3. Медянцеv И. П. Английская сатира XIX в. (типология и традиции). Ярославль, 1974.
4. Медянцеv И.П. Сатира Теккерей в первый период творчества (Анализ „ Книги снобов”). Автореф. дис. <...> канд. филол. наук.- М., 1963.
5. Теккерей У.М. Собр. соч.: в 12-ти т. – М.: Худож. лит., 1980.
6. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1976.
7. Thackeray W.M. Jonathan Swift // C.W. Elliot (ed.). Essays English and American. – New York: Collier and Sons, 1938. - Www.Supakoo.Com/ dan/ /satire.Pdf.
8. Walker H. English Satire and Satirists. - London, 1925.

„Моя мета полягала не у тому, щоб створити досконалий характер. <...> Я упевнений, що в кожному з них (персонажів роману – І. П.) прихована ганебна, нечиста мораль. Усе, що я хочу, - це створити низку персонажів, які живуть без Бога <...>, пожадливих, набурмошених, нікчемних, абсолютно самозадоволених у своїх більшості і впевнених у своїй зверхності [The Letters and Private Papers of William Thackeray, цит. за: 3, с. 100].

5 Переклад з англійської - автора статті